

aniqladik. Ikki xil hikoya ikki xil mazmunga ega. Birinchi hikoya adolatsizlik mazmuniga boy va hikoya qahramoni hayotidagi ko'p narsalarga oilaviy sharoiti va ota-onasining qo'llab-quvvatlanishi orqali oson erishishi aks ettirilgan. Ikkinchi hikoya qahramoni o'z kuchi, bilimi va harakati bilan hayotda yaxshi yutuqlarga erishgani aks ettirilgan. Bu hikoyada adolatsizlik muhiti yo'q. Hikoya qahramoni erishgan yutuqlariga loyqlik kayfiyati aks ettirilgan. Natijalarni quyida jadvallarda keltiramiz.

1-jadval

Reaksiya nomi	Adolatsiz	O'ziga ishongan	Erkatoy	Omadli	Egoistik	Kuchli
t	8,2	3,4	6,7	7,3	7,1	3,5

Yuqorida keltirilgan jadvaldagi natijalardan ko'rinib turganimizdek, birinchi bosqichda keltirilgan hikoya qahramoniga nisbatan ham salbiy ham ijobiy baholar berilgan. Birinchi jadvalda keltirilgan reaksiyaga bog'liq ravishda, agar bu hikoya respondentlarda hasad hissini uyg'otgan bo'lsa, unda hasad obyektiga nisbatan salbiy baho reaksiyalarni namoyon qilishgan. Tadqiqot davomida "Adolatsiz" reaksiyasining o'rta arifmetik qiymati 8,2 ga teng va u yuqori ko'rsatkichni namoyon qilgan. Bu hasad obyektini erishilgan natijalari adolatsizligi va bunga loyiq emasligini anglatadi.

Birinchi bosqichda o'qib eshittirilgan hikoyada hasad obyektiga berilgan bahoning navbatdagisi "omadli" reaksiyasi bo'lib, uning o'rta arifmetik qiymati 7,3 ga teng. Xorijlik tadqiqotlarda aniqlanishicha, hasadgo'y shaxs o'zida paydo bo'layotgan hasad hissini tan olmasdan, o'zida himoya mexanizmlarini ishga tushirar ekan. Bunda hasad obyektini bilan sodir bo'lgan omadli tasodif yoki taqdirning unga bergan omadi deb baholanishi holati kuzatilar ekan. Bu tendensiya bizning tadqiqotimizda kuzatildi. Hasad obyektini bilan sodir bo'lgan barcha yaxshi hodisalar va muvaffaqiyatlarni aslida uni o'z kuchiga bog'liq emas, balkim omadga bog'liq sifatida idrok qilinganlik holati aniqlandi.

Umuman olganda, salbiy hasad obyektiga nisbatan salbiy baholarga "egoistik", "ertatoy" kabi reaksiya sifatleri hasadgo'y shaxsni vaziyatni qanday idrok etayotganini namoyon qilib turibdi. Ya'ni, xasad obyektini shaxsni yerga urish, uni qadrsizlantirish kabi jarayonlarni namoyon qilmoqda.

Birinchi bosqichda respondentlarga o'qib eshittirilgan hikoyada ayrim sinaluvchilar hasad obyektiga nisbatan

"o'ziga ishongan", "kuchli" degan baholarni berishgan. Bu natijalar, hasad obyektini bunday vaziyatlarda o'zidan yuqori baholashni anglatadi. Ya'ni, kimdir hasad obyektini qadrlantirish orqali o'zida himoya mexanizmini yoqsa, kimdir xasad obyektini ustunliklarini to'raligicha tan oladi. Balkim, bu turdagi shaxslar hasad darajasi nisbatan past ko'rsatkichni namoyon qilsa kerak.

Endi esa, tadqiqotimizning ikkinchi bosqichida o'qib eshittirilgan boshqa mazmundagi hikoyaning qahramoniga nisbatan berilgan baho bilan sizlarni tanishtiramiz.

2-jadval

Reaksiya nomi	Haqiqiy	O'ziga ishongan	Oddiy	Qobiliyatli	Aqlli	Kuchli
t	7,8	9	7,6	9,1	8,8	7,3

Yuqoridagi jadvalda ko'rinib turganidek, ikkinchi bosqichda hosil bo'lgan natijalar birinchi bosqichdan farq qiladi. Biz olib borgan tadqiqot davomida shunday hulosaga kelish mumkinki, respondentlarga o'qib eshittirilgan hikoyaga bildirgan emotsional reaksiyalar ham, ularning qahramoniga berilgan baholar ham bir-biridan farq qiladi. Birinchi hikoya, salbiy reaksiya va baholarni yuzaga keltirgan bo'lsa, ikkinchi hikoya respondentlar orasida ko'proq ijobiy va motivatsiyaga boy reaksiya va baholarni namoyon qildi.

Demak, yuqoridagi jadvaldagi natijalardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, respondentlar havas obyektiga nisbatan ijobiy baholarni namoyon qilishgan. Eng yuqori ko'rsatkichga ega "qobiliyatli" baho sifatining o'rta arifmetik qiymati 9,1 ga teng. Keyingi o'rinlarda "aqlli" baho sifati bo'lib, uning o'rta arifmetik qiymati 8,8 ga teng.

Umuman olganda, jadvalda havas obyektiga nisbatan ijobiy baholar berilgan. Lekin, bu jadvalning oldingi jadvaldan yana bir farqli jihati, undagi o'rta arifmetik qiymat ko'rsatkichlari nisbatan yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin. Respondentlar ikkinchi bosqichda o'qib eshittirilgan hikoyaga nisbatan yuqori ballarni qo'yanliklari, ularni ijobiy va ko'tarinkilik holatda bo'lganligini isbotlaydi.

Xulosa. Shunday qilib, havas va havas o'z obyektini va predmetiga ega. Agar hasad hissi namoyon bo'layotgan vaziyatda adolatsizlik va noloqlik hissi mavjud bo'lsa, hasadgo'y shaxs hasad obyektiga nisbatan salbiy baholarni beradi. Aksincha, agar hasad jarayonida vaziyat adolatli deb idrok qilinsa, shaxs hasad va havas obyektiga nisbatan ijobiy baholarni berishi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. Бескова Т.В. Диалектика добра и зла в представлениях о зависти: социально-психологический аспект. // Вопросы этической психологии: Сборник научных трудов. – Саратов: ИЦ «Наука». 2010. -С. 10-33.
2. Илин Е.П. Психология зависти, враждебности и тщеславия. СПб.: Питер: 2014. -С 208. ил. Сериуа «Мастера психологии».
3. Розенова М.И. Феноменология зависти. //Психология и психотехника. 2013. № 10. – С. 961–971.
4. Salovey P., Rodin J. Envy and jealousy in close relationships. // Review of Person-ally and Social Psychology. 1989. v. 10.
5. Silver M., Sabini J. The social construction of envy // Journal of the Theory of Social Behavior. 1986. № 8, -P. 45-59.

REZYUME. Maqolada hasad hissining ijtimoiy-psixologik tasnifi berilgan. Bundan tashqari hasadgo'y shaxsni hasad ob'ektiga bildirayotgan bahosining eksperimental tadqiqi keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье представлена социально-психологическая классификация чувства зависти. Кроме того, представлено экспериментальное исследование оценки завистника к объекту зависти.

SUMMARY. The article presents a socio-psychological classification of envy. In addition, an experimental study of the envious person's assessment of the object of envy is presented.

ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА АГРЕССИВ ХУЛҚ-АТВОР ЮЗАГА КЕЛИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ

М.И.Кушанова – докторант
Самарқанд давлат университети

Таянч сўзлар: агрессия, адоват, тажовуз, агрессив хулқ-атвор, фрустрация, импульсив хулқ.

Ключевые слова: агрессия, вражда, агрессия, агрессивное поведение, фрустрации, импульсивное поведение.

Key words: aggression, enmity, aggression, aggressive behavior, frustrations, impulsive behavior.

Кириш. Сўнгги йилларда шахс камолоти, ривож, маънавий баркамоллиги ҳамда шахс ва жамият манфаатларининг ўзаро уйғунлашуви жараёнига муҳим

кадрият сифатида қаралиб, таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш, илмий кадрлар тайёрлашни замон талаблари даражасига кўтариш масаласини устувор

соҳа сифатида белгилаш ҳозирги даврнинг энг муҳим талабларига айланди. Айни вақтда мустақил ва теран фикрлайдиган, юрт келажиги, равнақи йўлида ижод қиладиган ёшларни тарбиялаш энг асосий ва устувор вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Азалдан маънавий етук, руҳан пок, жисмонан соғлом, комил инсонларни тарбиялаб вояга етказиш, жамиятнинг барқарорлик ва баркамолликка эришишининг мезонидир. Тарбия мукамал бўлиши учун эса бу масалада бўшлиқ пайдо бўлишига мутлақо йўл қўйиб бўлмайди.

Бўшлиқнинг пайдо бўлишини олдини олиш учун фарзандларимизга ёшлик чоғиданоқ эътиборли бўлиб, уларни шахслараро муносабатларда намоён бўлувчи хулқ-атворида алоҳида аҳамият қаратмоғимиз лозим.

Шахслараро муносабатларда намоён бўлувчи хулқ-атвор типларидан бири, бу – агрессиядир. Инсон агрессиясини ўрганиш серкирра мавзу бўлиб, у ўшбу феноменнинг асл моҳиятини очиб беришга ўринаётган олимларнинг диққатини ўзига тортиб келади.

Жаҳон психологиясида болалар ва ёшлар орасидаги агрессив хулқ-атвор муаммосини ўрганишга алоҳида тадқиқот йўналиши сифатида эътибор қаратилмоқда. Тадқиқотларда агрессивликнинг биологик, психологик, ижтимоий, ижтимоий-психологик детерминантлари ва агрессив хулқ-атвор репрезентациясига ҳос хусусиятлари ўрганилган. Мазкур йўналишда ўсмирлардаги агрессив хулқни бартараф этишнинг турли усуллари ва юзага келиш шарт-шароитларини ифодаловчи психологик механизмларини аниқлаш ҳамда жорий этиш масаласининг муҳимлигига эътибор қаратилмоқда. Айни вақтда болалар ва ўсмирлар хулқидаги оғишлар, тажовузкорлик, эмоционал беқарорлик, ҳиссиётларни бошқара билмаслик каби ҳолатлар долзарб муаммолар сифатида қаралмоқда.

Адабиётлар шарҳи:

Болалар ва ўсмирлар агрессияси ва унга турдош бўлган хулқ-атвор шакллари замонавий психология фанида устувор тадқиқот мавзуларидан бири бўлиб келмоқда. Хориж психологиясида болалар ва ўсмирлардаги агрессив хулқ-атвор келиб чиқиши, ривожланиши, пайдо бўлиш омиллари ва сабабларини ўрганиш борасида жуда кўп тадқиқот ишлари олиб борилган ва олиб борилмоқда: жумладан, зўравонлик ва агрессив девиант хулқ-атворнинг ўзаро алоқаси А.Бандура ва Р.Уолтерс, ота-она тарбиясининг болалардаги агрессивликнинг пайдо бўлишига таъсири О.Варнетт, С.Л.Миллер-Перрин, ўсмирлардаги агрессив хулқ-атворнинг жамиятда ўз ўрнини англашдаги ўрни А. Басс, онгни манипуляция қилиб, агрессив хулқ-атворга ундашда оммавий ахборот воситаларининг таъсири Б. Крейхи каби олимлар тадқиқотларида ўз аксини топган.

Психолог олим **Э.Фромм** фикрича “Агрессия – бу бирор одамга, одамлар гуруҳига, жонзотга ҳамда шунингдек, умуман ҳар қандай жонсиз нарсага зарар етказиш ёки зарар етказиш мақсадида қилинган ҳаракатдир”. **Л.Берковиц** эса бу тушунчани “Агрессия – бу кимгадир жисмоний ёки руҳий зарар етказишга қаратилган ҳаракатдир” деб талқин қилади.

Д.Доллард фикрича агрессия “... организмга зарар етказадиган мақсадли реакция ҳаракати сифатида ўз хатти-ҳаракати билан бирор кишига зарар етказиш ниятидир”.

К.Роджерс эса агрессияга “... эркинликни, танлов имкониятини чеклашга мажбурий жавоб ҳаракатидир” деб таъриф беради.

К.Хорни агрессияни “...атрофдаги воқеликнинг ўзига нисбатан адоватли муносабатига шахснинг реакцияси” сифатида таърифлайди.

Бугунги кунга келиб, шахснинг агрессив хулқи тушунчасини аниқлашга доир турли хил ёндашув ва

концепциялар мавжуд. Сўнгги ўн йилликлар давомида дунё бўйлаб шафқатсизлик, вандализм ва бошқа тажовузкор намоёишлар билан боғлиқ зўравон ҳаракатларнинг кўпайиши кузатилмоқда. Юқорида келтирилган таърифларга асосланиб, агрессив хулқ агрессиянинг ташқи кўриниши эканлигини таъкидлаш мумкин.

Рус психологлари сўнгги даврда болалар ва ўсмир агрессиясини ўрганишда қуйидаги муаммоларга диққат қаратаётдилар: Е.А.Чепракова агрессив хулқ-атвор шаклланишига оила ва оилавий муносабатларнинг таъсири, Ю.Б.Можгинский, А.А.Рван, Л.М.Семенюк ҳиссий бузилишлар, хулқи оғишганлик, агрессив хулқ-атворнинг коррекцияси имкониятларини, гуруҳда турли ёш ва жинсдаги шахслар агрессив хулқининг ўзига ҳослигини, Т.П. Смирнова болалар ва ўсмирлардаги агрессив хулқ-атворнинг ривожланишига ОАВнинг таъсири, А.А.Шавырина мактабгача тарбия ёшидаги болалар агрессив хулқининг ўзига ҳослигини ўрганганлар.

Ўзбекистонлик психологлардан Э.Ғ.Ғозиев, Н.Ғ.Ғамилова, Г.Қ.Тўлаганова, Б.М.Умаров каби олимларнинг изланишларида болалик ва ўсмирлик давридаги психик хусусиятларни ўрганишга қаратилган тадқиқотлар ўтказилган бўлиб, уларда асосий эътибор девиант хулқ-атвор, характер акцентуацияси, болалар ва ўсмирлар суициди, ўз-ўзига баҳо бериш ва назорат қилиш муаммоларига қаратилади. Н.М.Далимованинг тадқиқот ишида компьютер ўйинлари ўсмирда тажовузкор хулқ-атвор шаклланишига таъсир этувчи омил сифатида ўрганилган.

Асосий қисм:

Инсоннинг агрессив хатти-ҳаракатларга мойиллигини турлича тушунтиришга қаратилган дастлабки нуқтаи назарлар ичида У.Макдауголл, З.Фрейд, Г.Маррей ва бошқа олимларнинг “инсон ва ҳайвонларда агрессиянинг туғма инстинкти мавжуд бўлади”, деган қарашларидир. Агрессив хулқ-атвор ҳақидаги фикр-мулоҳазалар XX асрнинг бошларида фрустрация (лот. фрустрацио – алданиш, режаларнинг барбод бўлиши) назарияси билан боғлиқ равишда юзага келди. Унга кўра, агрессивлик фрустрациянинг оқибатидир. Бундай қарашни биринчи бўлиб Ж.Доллард илгари сурди. Аммо, ўшбу икки хил нуқтаи назар ҳам амалиётда ўз тасдиғини топмади [1].

Фалсафа, социология, психология фанлари доирасида чоп этилаётган адабиётлар, олиб борилаётган илмий тадқиқотлар шахс хулқ-атворига дахлдор бўлган муаммолар орасида агрессия энг етакчи ўринга кўтарилганлигини тасдиқлаб турибди. Агрессия термини ҳозирда ижтимоий ҳаётда тез-тез ва кенг қўлланилаётганлигини кузатишимиз мумкин.

Агрессия атамаси латин тилидан олинган бўлиб, «aggređi» – «тажовуз қилмоқ» маъносини англатади. Психологияда «агрессия» атамасига нисбатан турли ёндашувлар мавжуд бўлиб, Х.Дельгадо, А.А.Басс, Л.М.Семенюк, Г.Паренс, А.Бандура, Р.Уолтерс, Ю.Можгинскийлар томонидан агрессия салбий баҳоланади. Шу билан бир қаторда агрессияга нисбатан ижобий ёндашувлар ҳам мавжуддир. Жумладан, Л.Бендер агрессияни инсоннинг ўз-ўзини намоён қилишга интилишидир, деб таъкидлайди. Мотивлаштириш нуқтаи назаридан, Л.Бендер агрессияни ихтиёрий ва инструментал турларга ажратади.

Ихтиёрий агрессия инсоннинг бошқа бир кишига анланган тарзда зарар етказиши ҳисобланади.

Инструментал агрессияда инсон ўз олдида бошқара зарар етказишни мақсад қилиб қўймайди. Бу агрессия юзага келган вазиятни ҳал этишда бошқа усулни қўллашга имкон бўлмаган ҳолда юзага келади. Р.Бэрн ва Д.Ричардсонлар агрессияни қурбонга нисбатан

мақсадли равишда зарар етказишдир, дея таърифлаганлар.

Эрих Фромм куйидаги агрессия турларини ажратади:

Ўйин агрессияси инсон томонидан ўзидаги чакқонлик малакаларини атрофдагиларга намойиш қилиш мақсадида амалга оширилади. Бу турдаги агрессияда нафрат, бузғунчилик каби деструктив мақсадлар қўйилмайди.

Реактив агрессия ўз ҳаёти, эркинлиги, ғурури, ўзининг ёки бошқанинг моддий бойлигини ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилади. Эҳтиёжлар, истаклар фрустрацияси намоён бўлади:

- рашк ва худбинлик;
- қасос;
- ишончнинг йўқолиши (ҳаётга, севгига, яқин инсонларига).

Компенсатор агрессия – зўравонлик, деструктивлик – ҳаётда ўзи учун муҳим бўлган долзарб эҳтиёжлар қондирилмаслиги ҳолатларини компенсация қилиш:

- садизм (бошқани ўз ҳукми, иродасига бўйсундириш);
- некрофилия;
- сурункали зеркиш ва депрессия.

Р.Бэрон ва Д.Ричардсон агрессивликнинг ривожланишига олиб келувчи шахс хусусиятларини куйидагича ифодалаган:

- импульсив хулқ кўринишларининг намоён бўлишига мойиллик, эмоционал таъсирчанлик – дисконфорт, ўз-ўзидан қоникмаслик, озорланиш ҳислари, психологик қулайликнинг йўқотилиши;

турли ўй-фикрларга берилиш (инструментал агрессия), диққатнинг бузилиши (эмоционал агрессия);

душманлик ёндашуви – барча стимуллари уларнинг табиатидан қатъий назар ўзи учун хавфли, деб қабул қилиш[2].

Агрессия турлари куйидагилардан иборат.

Жисмоний агрессия – бошқани кўркитишдан тортиб, тўғридан-тўғри жисмоний куч ишлатиш, унга жисмоний ва маънавий оғриқ етказиш.

Билвосита агрессия – бошқа инсонга зарар етказиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатиш (миш-миш, калака қилиш ва ҳоказо),

Вербал агрессия – салбий ҳисларни бакириш, жанжал қилиш, сўкиш, ҳақоратлаш, таҳдид ва бошқа усуллар орқали билдириш. Арзимаган қўзғовчи таъсирга ҳам кўполлик, терслик, эмоционал қўзғалиш билан жавоб бериш.

Тадқиқотчилар агрессияни келтириб чиқарувчи сабабларга субъектив омиллар: тарихий хотира, қасд олиш удуллари, айрим диний оқимлар (фанатизм, экстремизм ғоялари), оммавий ахборот воситалари (айникса, телевидение), айрим сиёсатчиларнинг индивидуал ахлокий жиҳатларининг бевосита таъсир этиш имкониятларини таъкидлайдилар.

Ўсмирлик агрессияси муаммоси узоқ вақт мобайнида ёпиқ бўлган мавзулар сирасига киритилганлиги боис, етарли даражада ўрганилмаган мавзулардан бири ҳисобланади.

Агрессия ўсмирларда юзага келган ижтимоий вазият, ходисалар устидан ўзига хос назорат қилишнинг мақбул усули сифатида қабул қилинади.

Ғ.Б.Шоумаров фикрига кўра, ўсмирлик даврининг оғир, мураккаб давр эканлиги кўплаб психологик, физиологик, ижтимоий омиллар билан боғлиқ. Бу даврда ривожланишнинг барча жиҳатлари: жисмоний, ақлий, ахлокий, ижтимоий ва шу қабиларнинг мазмун-моҳияти ҳам ўзгаради. Бу даврда ўсмир ҳаёти, руҳияти, организмнинг физиологик жараёнлари, унинг ижтимоий ҳолатида жиддий ўзгаришлар содир бўлади. Аксарият вазиятларда уларда бир-бирига қарама-қарши бўлган турли хил ҳолатлар кузатилади.

Ўсмирларда агрессивликнинг шаклланишига қатор шахс хусусиятлари таъсир қилади:

- тарбиянинг мувозанатлашмаган шакллари: ўз-ўзига ҳаддан зиёд паст баҳо бериш, юқори даражада импульсивлик, спиртли ичимлик ва гиёҳванд моддалар истеъмол қилиш, компьютер ўйинларига тобелик, таваккалчиликка тайёрлик ҳолатлари, ўз-ўзини ҳимоя қилиш ҳисларининг чегараланганлиги;

- хулқий омиллар: ўз вақтини мақсадсиз ўтказиш, мактабдаги дарсларни сабабсиз қолдириш, ўзлаштириш даражасининг пастлиги, эрта жинсий алоқаларга киришиш ва ҳоказо;

- ижтимоий омиллар (ОАВнинг психологик таъсири, жамиятдаги удум ва маросимлар, ота-онанинг хулқий бузилишларга эга эканлиги, оила ижтимоий макъининг пастлиги, тарбиячиларнинг ўзгариши (ўғай ота, ўғай она ва ҳоказо);

- ўсмирнинг хулқий оғишлар шаклланган дўстлар билан яқин ижтимоий алоқаларни ўрнатиши (тақлид феномени);

- ички оилавий низолар (ота-онанинг ажралиши, иккинчи никоҳдаги фарзандлар, ўсмирнинг ўзлаштиришига ота-она томонидан ўсмир қобилятлари, қизиқишлари инобатга олинмаган ҳолда ҳаддан зиёд юқори талабларнинг қўйилиши[3].

Агрессивлик ўз-ўзидан пайдо бўладиган ҳолат эмас. Кўп ҳолларда психологик муаммоларни ҳал этишда ожизлик ҳолатлари таъсирида шаклланади:

Чарчаш. Агар ўсмир ҳаддан зиёд чарчаган бўлса, психик агрессия психик ресурс имкониятлари чекланганлиги оқибатида шаклланади.

Ўз-ўзини негатив идрок этиш. «Мен ёмон одамман. Шунинг учун ўзимни шундай тутаман». Тобора ёмонлик ҳисси ўсмир учун чуқур, маълум бир ҳатти-ҳаракатни бажаришга психофизиологик тайёрлик ҳолати – установкага айланади. Бу тоифадаги ўсмирларда арзимаган, юмшоқ танқид ҳам психик оғриқнинг шаклланишига олиб келади[4].

Агар ўсмир инсонлар билан муносабатларда салбий тажрибага эга бўлса, у эртароқ ҳимояланишга интилади. Кўп ҳолларда унинг ҳаётини тажрибасида шунга ўхшаш ҳолатлар учраган, ўзи учун хавфли деб ҳисоблаган вазиятдан ҳимояланишга ҳаракат қилади. Ўсмирда ижтимоий муҳитдаги инсонлар билан яқин эмоционал муносабатлар ўрнатилмаганлиги, ўзини ҳимоясиз ҳисоблаши хавотирланиш даражасининг ортишига олиб келади.

Ўсмирлар агрессияси муаммосини ўрганиш бевосита оммавий ахборот воситалари, видеофильмлар орқали берилаётган кўрсатувлар ўзига хос тақлид феномени сифатидаги аҳамиятини ўрганишни талаб қилади.

Хулқий агрессив ҳолатлар ўсмирларда яқин эмоционал муносабатларга нисбатан эҳтиёжлари фрустрацияси оқибатда келиб чиқади. Бу вазиятда агрессия атрофдагилар унга бўйсунуши, унинг истакларини сўзсиз бажариши, яъни ўзи истаган эътибор ва ҳокимиятга эришишнинг нисбатан осон усули бўлиб кўринади. Албатта, ўзини-ўзи намоён қила олмаган ва фрустрация ҳолатида бўлган барча одам ҳам агрессив ҳаракатларни амалга оширавермайди. Бунда биологик омиллар билан бир қаторда турли ижтимоий омиллар, тарбия ва муҳитнинг шахс шаклланишидаги ўрни, инсоннинг турли деструктив, салбий психологик-манипуляцион таъсирларга тушиш хусусиятларини ҳам инобатга олиш зарур [5].

Агрессив хулқий ўсмирлар одатда куйидаги ҳисларга эга бўлади:

- улар атрофдагилардан душманлик муносабатларини кутадилар;
- ўзларининг душманлик ҳолатларини етарли даражада баҳолай олмайдилар;

- ўзларининг муаммоларида атрофдагиларни доимий тарзда айбдор деб топадилар;
 - муаммоли вазиятларни ҳал этиш усуллари уларда чегараланган;
 - ўзларининг ҳисларини сўзлар билан камдан-кам ҳолларда ифодалайдилар, кўпроқ ҳаракат қилишга интиладилар. Хавотирланиш ҳолатлари даражаси кўп ҳолларда юқори даражада бўлади;
 - ўзларининг ҳатти-ҳаракатлари оқибатларини кам ўйлайдилар;
 - эмоциялар интенсивлиги ортиш хусусиятига эга: хафа бўлиш ўрнини нафрат эгаллайди;
 - дўстликдан кўра қасос ва устунликни афзал кўрадилар;
 - ўзаро келишувлар, мурасага камдан-кам ҳолларда келадилар;
 - улар рақибининг кечинмаларига бефарқдирлар; тенгдошлари томонидан уларнинг муносабатлари нотўғри деб баҳоланган ҳолатлар уларни қизиқтирмайди;
 - агрессив хулқ уларнинг фикрича яхши натижаларга эга бўлишни таъминлайди, яъни уларга нисбатан агрессияни чегаралайди, деган фикрга эгалар[6].

Методикалар ва натижалар

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларда агрессив хулқ-атвор юзага келишининг психологик механизмлари мавзусини ўрганиш жараёнида биз бир қатор илмий-тадқиқот ишларини ҳам амалга оширдик. Хусусан, ўсмирларда агрессив хулқ-атвор даражасини ўрганиш мақсадида биз А.Ассингернинг агрессияни диагностика қилиш методикасидан фойдаландик. Ушбу тест шахсининг муносабатда қанчалик даражада тўғрилигини (очиқлигини) ва уларнинг у билан мулоқот қилишларини осонлигини аниқлашга ёрдам беради[7].

Биз ушбу тестдан фойдаланган ҳолда, Самарқанд шаҳридаги №45-умумий ўрта таълим мактабининг 8-синф ўқувчиларида тадқиқот ўтказдик. Ушбу тадқиқотимизда жами 29 та ўқувчи қатнашган бўлиб, улардан 12 нафари ўғил болалар ва 17 нафари қиз болалардан иборат. Тадқиқотда олинган натижалар шунини кўрсатадики агрессивликнинг юқори даражаси қизларга нисбатан ўғил болаларда анча юқори даражада экан, ушбу натижаларни биз гендер фарқлар орқали кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз. Ўғил болаларда кузатишган натижалар, қуйидагича:

- 1) Тадқиқотда агрессиянинг юқори даражаси (45 ва ундан ортиқ балл) 4 нафар ўғил болада кузатилди (33%).
- 2) Ўрта даража (36-44 балллар) 6 та респондентда (50%).
- 3) Паст даражаси (35 ва ундан кам балл) 2 нафар ўсмирда кузатилди (16,7%).

Бу кўрсаткич қизларда бир оз бошқача натижани берди:

- 1) Агрессиянинг юқори даражаси (45 ва ундан ортиқ балл) 2 нафар қизларда кузатилди (11,8%)
- 2) Ўрта даражаси (36-44 балллар) 8 та респондентда кузатилди (47%)
- 3) Паст даражаси (35 ва ундан кам балл) 7 нафар ўсмир қизларда кузатилди (41%).

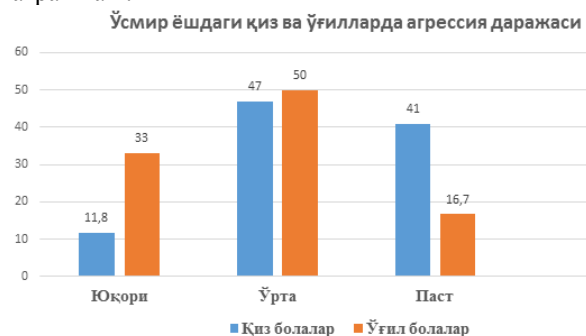
Тадқиқот натижалари 1-жадвалда ўз ифодасини топган.

Жадвал 1. Ўсмир ёшдаги ўғил ва қиз болаларда агрессивлик даражаси.

Баллар миқдори	Қизлар	Ўғил болалар	Жами
45 ва ундан ортиқ балл	2	4	6
36-44 балл	8	6	14
35 ва ундан кам	7	2	9

Бу натижаларни биз 1-диаграммада ҳам кўриб чиқамиз.

Диаграмма 1.

Агрессиянинг юқори даражаси ҳаммаси бўлиб 6 нафар респондентда кузатилди (21%), ўрта даража 14 та ўсмирда кузатилди (48%), паст даражаси 9 нафар ўсмирда кузатилди (31%). Бу натижалар 2-диаграммада ўз ифодасини топган.

Респондентларнинг умумий натижаси.

Диаграмма 2.

Агрессиянинг юқори даражаси кузатилган, яъни 45 ҳамда ундан юқори балл олган ўсмирларда меъёридан ортиқ даражада агрессивлик мавжуд бўлади ва шунинг учун улар кўпинча бекордан-бекорга ҳам ловиллаб кетишади ва атрофдагиларга нисбатан шавқатсиз муносабатда бўлишади. Бундай инсонлар “юқори” мавкега эга бўлиш, муваффақиятларга эришиш учун ўз усулларида фойдаланган ҳолда ҳаракат қилишади, бунда улар ўз атрофдагиларининг қизиқишларини ўз қизиқишлари йўлида қурбон қилишлари ҳам мумкин. Шунинг учун уларни кўпчилик ёмон кўради ва бу уларни умуман хайратлантирмайди, лекин кичик бир имконият туғилиши билан уларни жазолашга ҳаракат қилади.

Агрессивликнинг ўрта даражаси, (36-44 балл) – бундай ўсмирларда агрессивликнинг ўртача даражаси кузатилади, бироқ улар ўз ҳаёт йўлларида муваффақиятли қадам ташлаётган инсонлардир, зеро уларда етарли даражада соғлом иззатталаблик ва ўзига ишонч мавжуд.

Агрессивликнинг паст даражаси, яъни 35 ва ундан кам балл тўпланганда – бундай ўсмирлар ҳаддан ташқари тинчликсевар бўлишади, бу эса улардаги ўз қучига ва имкониятларига ишончнинг етишмаслиги билан бевосита боғлиқ бўлади. Бироқ бу мутлақо сизни хоҳлаган бир шамолда, оддий бир хас каби учиб кетишингизни англамайди. Сизга янада кўпроқ даражада қатъиятли бўлиш ҳалакит қилмайди.

Хулоса. Олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра биз қуйидаги хулосаларга келдик.

Ўсмирлик агрессиясини келтириб чиқарувчи сабабларни аниқлаш, уларнинг эмоционал кечинмалари, ҳисларини тушуниш, улар билан олиб

бориладиган психологик коррекция имкониятларини бергиллаш имконини беради.

Ўсмирга низоли вазиятларда бошқача усуллар билан хал этиш имкониятларини тушунтириб бера олиш зарур.

Ўсмирларда агрессия ҳолатлари намоён бўлганда психологлар билан маслаҳатлашиш, улар билан ўтказиладиган тарбиявий жараёнда ўзларининг ҳатти-ҳаракатларини мувофиқлаштиришни талаб қилади. Шунинг учун катталар, аввало, ўзларидаги салбий эмоционал ҳолатларни бошқара олишлари зарур. Бу билан ўсмирга инсоннинг ўзини-ўзи бошқара олиши кўп ҳолларда ижтимоий вазиятни яхшилашнинг энг мақбул усули эканлигига ўрнатилган.

Бу борада агрессив хулқ кўринишларининг намоён бўлиши ҳолатларида кескин вазиятни юмшатиш, ўсмирнинг шахсига ҳурмат билан қараш талаб этилади. Бундай ҳолатларда умуман қўлланилиши мумкин бўлмаган ҳолатларни таъкидлаб ўтамиз:

- овозни кўтариш, таҳдид қилиш;
- тазйик ўтказиш;
- норозилигини бақирик билан билдириш;
- агрессив юз ва тана ҳаракатларидан фойдаланиш;
- мазах, калака қилиш;
- ўсмир шахсига ёки унинг яқинлари, дўстларига нисбатан салбий фикр;
- жисмоний куч ишлатиш;
- низоли вазиятга бегоналарни жалб қилиш;
- ўзининг ҳақлигини тинмай таъкидлаш;

- ахлоқий мавзуларда узундан-узоқ суҳбатлар ўтказиш;
- жазолаш ёки жазолаш билан кўрkitиш;
- ўсмирни тенгдошлари билан такқослаш, унинг бошқаларга нисбатан заиф жиҳатларини таъкидлаш;
- ўсмирга босим ўтказиш;
- ўз ҳаракатларини оқлаш мақсадида муқофот ваъда қилиш.

Айрим ҳолларда юқорида келтирилган ҳолатлар қисқа муддатга ўсмир хулқини ўзгартириши мумкин. Лекин, кейинги салбий оқибатлари агрессив хулқ кўри-нишларига кўра кучли бўлган салбий ҳолатлар шаклла-нишга олиб қилиши мумкин.

Ўзаро муносабатлардаги тушунмовчиликларни агрессия вазиятида эмас, балки вазият юмшагандан сўнг ўзаро муқоама қилиниши тавсия этилади. Лекин бу борада муқоамани узоқ муддатга чўзиш ҳам мум-кин эмас. Бегоналарнинг иштироки тавсия этилмайди. Суҳбат объектив, кучли эмоционал ҳолатларга берил-маган тарзда ўтказилиши мақсадга мувофиқ. Суҳбат жараёнида ўсмирнинг салбий хулқи оқибатларининг нафакат атрофдагилар, балки ўзи учун ҳам хавфли бўлган жиҳатларини атрофчи муқоама қилиш зарур. Ўсмирлардаги агрессияга қарши катталар агрессия билан жавоб бериши керак эмас, чунки бу орқали улар ўсмирдаги агрессияни янада ортиб кетишига сабаб бўлишлари мумкин. Ота-оналар фарзандлари ҳали кичиклигиданок унга ҳам ота-она, ҳам дўст, ҳам устоз, ҳам суянчиқ бўлишга ҳаракат қилишлари лозимки, бу улар учун жудаям катта аҳамиятга эга. Зеро, бу психологиянинг энг муҳим қонуниятларидан биридир.

Адабиётлар

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб. 2001. –С. 516.
2. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия СПб., 1997. –С. 336.
3. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М.: 1996. – С. 96.
4. Алфимова М.В., Трубников В.И. Психогенетика агрессивности. // Вопросы психологии. 2000. №6. –С. 117.
5. Агрессия у детей и подростков: Учебное издание /под ред. Н.М.Платоновой. СПб. 2006.
6. Степанов В.Г. Психология трудного школьника. – М.: 1998. –С. 26.
7. Ярошенко Р.Д. Психологические тесты. СПб. 2003.

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада шахслараро муносабатларда намоён бўлувчи хулқ-атвор типларидан агрессия ва агрессив хулқ тушунчалари, уларнинг бир-биридан фарқи, бу соҳада илмий изланишлар олиб бorgan олимларнинг қарашлари, берган таъриф ва қоидалари ҳақида фикр юритилади. Ҳозирги замонавий жамиятда психология фанлари доирасида чоп этилаётган адабиётлар, олиб борилаётган илмий тадқиқотлар шахс хулқ-атворига дахлдор бўлган муаммолар орасида агрессия энг етакчи ўринга кўтарилганлиги, бунинг натижасида инсонлар ва инсонлар гуруҳига нисбатан жисмоний ва рухий зарар етказишга қаратилган индивидуал ёки жамоавий ҳатти-ҳаракатлар мажмуи ҳақида фикр юритилади.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются понятия агрессии и агрессивного поведения из видов поведения, проявляющихся в межличностных отношениях, их различия, взгляды, определения и нормы ученых, проводивших научные исследования в этой области. В современном обществе, в литературе, издаваемой в области психологии, проводимых научных исследованиях, среди проблем, связанных с личностным поведением, на ведущее место поднялась агрессия, в результате чего сложилось мнение о совокупности индивидуального или коллективного поведения, направленного при причинении физического и психического вреда людям и группам людей.

SUMMARY. This article discusses the concepts of aggression and aggressive behavior from the types of behavior manifested in interpersonal relationships, their differences, views, definitions and norms of scientists who have conducted research in this area. In modern society, in the literature published in the field of psychology, ongoing scientific research, among the problems associated with personal behavior, aggression has risen to the leading place, as a result of which there is an opinion about the totality of individual or collective behavior aimed at causing physical and mental harm to people and groups of people.

УДК 159

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНФЛИКТНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ

Л.Сапарова – старший преподаватель

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажиязия

Таянч сўзлар: шахсий салоҳият, ўсмир, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, зиддиятчи вазиятлар, ижтимоий меъёрлар.

Ключевые слова: потенциалу личности, подросток, самооценка, конфликтные ситуации, социальные нормы.

Key words: personality potential, teenager, self-esteem, conflict situations, social norms.

В условиях современного состояния общества предъявляются высокие требования к интеллектуальному и эмоционально-волевому потенциалу личности. Это придает особое значение исследованиям, направленным на получение информации о поведении.

Осознание человеком мира не сводится к отображению только внешних объектов. Фокус сознания может быть направлен и на самого субъекта, на его собственную деятельность, его внутренний мир.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью комплексного исследования проблем